

AZ OROSZ MŰVELTSÉG KIALAKULÁSA.

A régebbi orosz történetírók Oroszország történetét rendszerint az őrosz törzsek életének és erkölcsének elképzelésével, továbbá a varég fejedelmeknek orosz földön való megjelenésével kezdték, tehát Krisztus után a VIII-IX. században. Az újabb orosz történetírók, Sachmatov, Rosztovcev, Marr régibb korokban igyekeznek megvilágítani Oroszország őstörténetét. Rosztovcev szerint Oroszországnak mint gazdasági és politikai organizmusnak története sokkal régibb, mint a szlávokra vonatkozó forrásadatok, mert amikor a szlávok az orosz síkságon megtelepedtek, itt a hellenizmus és az iránizmus kultúrörökségét találták s ennek évszázados hagyományait folytatták a kultúra terén.

Platonov szerint ez csak találgatás és régészeti kutatások nem erősítik meg Rosztovcev föltevését. A legrégebbi szláv temetkezési helyek ásatásai alkalmával a VIII-IX. század előtt nem kerülnek elő tárgyak a hellén-szkíta kultúrkörből és az ó-osz évkönyv sem tudja, milyen volt Oroszország az avarok megjelenése előtt. A Fekete-tenger partvidékén számos görög gyarmat volt, (Olvia, Cherson, Tana is stb.), de e gyarmatokról a görögök mélyebben nem hatoltak a szárazföldre, inkább Ők szoktatták a bennszülött lakosságot a partvidékre. Kétségtelen, hogy kereskedelmi kapcsolatban állottak egymással. Később már alakultak hellén-szkíta telepek is, s az ezek környékén végzett ásatásokból a görög művészet számos

terméke került elő. Ezek mellett vannak olyan régészeti leletek is, melyek görög mesterektől származnak, de ízlésükben és használatukban azokhoz a barbárokhoz alkalmazkodnak, akiknek megrendelésére készülhettek. A szkítákról Hérodotosz tudósít először, de a későbbi görög írók helyükön a szarmatákat, alánokat és roxolánokat emlegetik. A II., III. században a gótok tűnnek fel, majd a hunok és avarok vonulnak át a délorosz Bteppéken, aztán megjelennek a magyarok és kazárok, majd új török-tatár népek, a bessenyők, türkök, kunok és végre a XIII. században a tatárok. Az oroszok zomszédai voltak az északi területeken a finn-ugor népek, melyek apró telepeikkel az egész orosz észak erdős vidékeit benépesítették. Ezek vagy beolvadtak a hódítókba, vagy minden jelentősebb ellenállás nélkül átengedték nekik birtokaikat és tőlük északra vagy keletre húzódtak.

Hogy ezek a népek milyen kulturális hatást gyakoroltak az ősidőkben az akkor már ittlakó oroszokra, ma nehéz megállapítani, de kétségtelen, hogy mind ezek, mind a volgai bolgárok, akikkel az orosz szlávok kereskedelmi összeköttetésben állottak, valamint nyugaton a litván törzsek a maguk kultúrájából bizonyos elemeket átadhattak az orosz szlávoknak s a Dél-Oroszországba húzódó varégek gyarmatosítása is aligha maradt hatás nélkül.

A legősibb orosz társadalmi rend a patriarchális törzsi életforma. A törzs családokból állott és a családfő uralkodott családjára fölött. A törzsek fontos esetekben közös tanácskozásokat, vjecséket, népgyűléseket tartottak. A családok közösségekbe (vervj-ekbe) tömörültek, melyek a közös ügyek vezetésére főnököt választottak, majd a kereskedelmi utak megvédésére és az áruk kísérésére katonai druzsinák, bajtársi közösségek alakultak és az ilyen druzsinák élén rendszerint varég vezetők, konungi

(fejedelmek) állottak. (Ezek voltak az első fejedelmek: a varég Aszkold, Dir, Eurik és Eogvolod.)

Ily módon tért át az ős orosz társadalom a törzsi életből a szervezett állami berendezkedésre. Hogy államéletük mikor kezdődött, azt a régi források nem tudják.

A kereszténységet Igor fejedelem özvegye, Olga fejedelemnő vette föl, 957-ben, de ő az oroszokat még nem térítette meg. Fia, Szvjatoszláv pogány maradt, de unokája, Vladimir szintén a keresztény hitre tért 989-ben, s ekkor kezdődött a kievi oroszok térítése is. Addig az orosz nép pogány volt és a látható természeti erőket, valamint őseit tisztelte. A természeti erőket személyes istenekben testesítette meg. Istenség volt a nap: Dazsjbog, Chorsz, Vesz, a mennydörgés, vihar: Perun, az időjárás: Sztriboga stb. Ezeket bálványformára kifaragott képekben imádták és áldozatokat, néha emberáldozatot is hoztak nekik. Hittek a halálontúli életben, – ezen alapult az ősök kultusza – hitték, hogy a halottak lelkei a földön járnak és benépesítik a mezőket, erdőket és vizeket, hittek erdei, vízi, mezei szellemekben. Ünnepeik az időszakok változásával voltak kapcsolatban.

A pogány hit a kereszténység felvétele után sem enyészett el s az orosz néplélek hite duálissá lett, a népköltészet termékei továbbra is, egész a legújabb időkig, számos pogány elemet őriztek meg és a régi pogány ünnepi szokások is jórészt fennmaradtak.

Újabb vélemény szerint a görög papság nem Chersonból került Kievbe és az orosz fejedelem az egyházi hierarchiát nem a görögöktől kapta, hanem a bolgároktól. Az orosz egyház csak a XI. században csatlakozott a bizánci patriarchátushoz. Hogy a kereszténység, és ezzel együtt az írástudás oly könnyen elterjedhetett Oroszországban, annak a magyarázata az, hogy a bolgároktól kapott egyházi könyvek itt mindenki számára érthető

szláv nyelven voltak írva, azon a nyelven, amelyen Cirill és Method írtak. Az egyházi törvények az ökumeniai zsinat határozatai voltak, mint a keleti egyházban általában.

A kereszténység felvételével az orosz élet és ezzel együtt az orosz lélek is nagy átalakulásokon megy keresztül. Új műveltség, új törvények és új földbirtoklási szokások lépnek életbe. A régi barbár törvényeket, birtokjogot újak váltják föl. Az új hit, mely ezeket a változásokat létrehozza, bizánci eredetű és így minden újítás is bizánci jellegű. Lassan megszűnik az önbíráskodás, a vérbosszú, eltűnik a pusztára üzött számkivetett alakja, akit mindenki büntetlenül megölhetett. Ezeket az egyházak, kolostorok fogadják szolgálatukba birtokaik művelésére. Megszűnik a többnejűség, a leányrablás és a rabszolgaság. A kereszténység első százada Oroszországban még aligha mutatható tiszta helyzetet, de úgy látszik, békésen megfert egymás mellett a keresztény és pogány bit, legalább is a történeti források nem tudnak róla, hogy emiatt harcok lettek volna az orosz társadalomban. A következő századokban véglegesen kialakul az új, keresztény egyház, amely döntően határozza meg az orosz kulturális élet irányát egész a legújabb korig. Az orosz művelődés teljesen bizánci befolyás alá kerül s így ellentétbe kerül a nyugati, római műveltséggel, amellyel története folyamán többször kapcsolatba jutott, anélkül, hogy mélyebb, a pravoszláv lelkiséget átalakító hatásokat fogadott volna tőle magába.

A bizánci keresztény hitvilág hatja át az egész orosz műveltséget, egész a legújabb korig, ennek a szelleme érzik az ősidőkbe visszanyúló népköltészeti termékeken, népszokásokon, ünnepi játékokon, amelyek legrégebb formái a pogány világban alakultak ki. A nap tiszteltére tartott régi pogány ünnepek szokásai a kereszt-

tény ünnepekhez kapcsolódtak, például a napnak a földdel való nászát, ó-naptár szerint június 9-ét Keresztelő Szt. János napján, június 23-án ünnepelték meg már a XIII. század óta, de régi módon: koszorúkkal, fák körüláncolásával, földbe dugdosott zöld ágakkal, fűrésszel, tűz átugrásával, csodatevő fűvek keresésével. Ezek a XIII. században feljegyzett ünnepi szokások a legújabb korig fennmaradtak. Bizáncból kerültek át az énekesek, kiknek külön rendjük volt, már a X., XI. században; Bizáncba, Carjgradba járnak a kievi bulinak, népi hősmondák hősei, bizánci eredetűek szerkönyveik, legendáik, ikonjaik és templomaik. Az orosz nép görög keleti templomokba járt, de közben őrizte ősei hitét is, a hagyományos szokásokat, a pogány világnak teljesen még máig sem elkopott emlékeit. Azok a népköltészeti emlékek, amelyeknek nagy értékét csak a múlt század harmincas, negyvenes éveiben ismerték fel (Puskin, Gogolj, Kirjejevszkij, Dalj, Eübnikov, Hilferding, Afanaszjev), a népköltészet fejlődésének igen késői és igen fejlett művészi állapotát mutatják, s népi eredetükkel szemben kétség támadt. E népköltészeti termékek szerzőiül ugyanis az orosz irodalomban is sokáig a «népet» tartották, egészen e század elejéig, Keltujala kiváló orosz irodalomtörténetének a megjelenéséig, aki szembeszáll a verseket, eposzokat, meséket költő, mitikus nép romantikus elképzelésével. Az ő véleménye szerint a népköltészeti emlék nem a tudatlan és műveletlen parasztság közösségének szerzeménye, hanem a nép egy százaléka becsülhető művelt rétegé, ennek a rétegnek egyes egyedei. A nép ajkán fennmaradt búlinákat (hősi, históriás énekeket) nyilván a fejedelmi lakomák szórakoztató énekesei, a «boján»-ok szerezték. A nép ajkáról lejegyzett vallásos énekeket sem a nép, nem is a koldus-zarándokok, hanem a legfelsőbb osztályokból származó papi, esetleg világi

emberek költötték. Elképzelhetetlen, hogy a vezető réteg a vezetést szellemi téren átengedte volna a parasztságnak. Az első lakodalmi énekeket nyilván a főemberek által rabolt asszonyok lakodalmára szerezték. A meséket, melyekben királyok, cárok, királynék, cárnék és kisasszonyok szerepelnek, a legkáprázatosabb pompában, szintén inkább szerezhették bojárok, mint egyszerű muzsikok vagy cholopok. Ezek az arisztokratikus irodalmi termékek azért szorultak le a néphez, mert a moszkvai fejedelmek elűzték udvarukból az énekeseket, akik a fejedelemiség távoli széleire menekültek és elvegyültek a nép között. A nép eltanulta bülináikat és így válhattak azok népi szájhagyománnyá. Az orosz egyháznak a XVII. században Nikon által történt megreformálása alkalmával is sok papi ember menekült a nép közé, magukkal vive egyházi irodalmukat és költészetüket. A nép ezeket a kulturális termékeket megőrizte s a XIX. század romantikus elképzelése mindezeket a magas műveltségi jelenségeket annak a körnek szerzeményéül tekintette, amelyben fennmaradtak. Hogy a régi orosz arisztokratikus kultúrának e töredékeit a nép megőrizte és századokon át fenntartotta, a történeti érzék erejének bizonyítéka.

A kereszténység felvételének kulturális hatása már a XI. század elején, szent Vladimir korában (aki 1015-ben halt meg) jelentkezik. Az ő korában épül a Deszjatina-(tized)-templom, s alakulnak az első iskolák. Bölcs Jaroszláv bolgár földön könyveket vásároltat és görögből könyveket fordíttat. A források már könyvtárról, könyvgyűjteményről beszélnek, mely a kievi Bölcs Jaroszláv által építtetett Szent Szofija templomban volt elhelyezve, hol a tanulni vágyóknak rendelkezésére állott. Az Évkönyvíró szavai szerint «a könyvek bölcseségét Bölcs Jaroszláv hintette el az emberek szívében.»Általában Bölcs Jaroszlávnak nagy szerepe volt a keresztény kultúra meghonosítá-

sában. Az ő nevéhez fűződik az első orosz törvénykönyv, a Ruszkaja Pravda (az orosz jog) című törvénygyűjtemény is, amely még megtartja a vérbosszút, s megszabja a bűnök váltságdíját, a virá-t, de a halálbüntetést, kínvallatást, testi fenyegetést még nem ismeri,- ezek később, a bizánci törvénykönyvekből kerültek bele az orosz igazságszolgáltatásba, a későbbi törvénykönyvekbe, a novgorodi Szudnaja Gramotába, igazságlevelbe (1451), s a moszkvai Ulozsenijébe, III. Iván törvénykönyvébe (1497). Bölcs Jaroszláv alatt épült a kievi fejedelmi kastély; görög építőmesterek alig győzik a sok új templom, kolostor, lakóház építését Kievben. Az irodalom az első időkben tisztán egyházi irodalom. A keleti kereszténység, mely a bizánci műveltséggel a legszorosabb benső kapcsolatban állott, elszakította az orosz népet azoktól a szláv népektől, amelyek a nyugati kereszténységet vették föl s amelyekkel közeli vér- és nyelvrokonságuk mellett sem jutottak soha kulturális közösségbe, sőt a szomszédos lengyelekkel vallási alapon többször keveredtek háborúba. E vallási különállás volt az oka annak is, hogy a nyugati renaissance-ból eredő új polgárisodat jótékony hatása alig jutott el Oroszországba.

A bizánci kultúra első állomása Kiev volt. S ahogy a kievi fejedelemségből kialakultak az úgynevezett «rész-fejedelemségek», a novgorodi, pszkovi, az Oka-Volgamenti, vladimiri, rosztov-szuzdali, tveri, rjazani, szmolenszki, moszkvai fejedelemségek, úgy terjedt el az új művelődés a fejedelmek s udvaraik útján az egész orosz földön. Bár a művelődés alapja és iránya minden fejedelemségben ugyanaz volt, mégis az egyik legjelesebb orosz irodalomtörténet, amelynek szerzője a finn származású Keltujala volt, a régi orosz irodalomtörténetet fejedelemségek szerint külön tárgyalja, megkülönböztetvén kievi, novgorodi, vladimiri, rjazani, muszkvai stb. irodalmakat. Ezekben az

irodalomban történetírók tovább-írják az évkönyveket, mindenik a maga fejedelemségének történetével folytatván az Ősi szerkesztésű évkönyvet és a saját fejedelemségének hőseit, nagy-, eseményeit énekelvén meg. Ezeket a történeti énekeket, históriás énekeket (bulinak) a szájhagyomány tartotta fenn s csak a XIX. század első felében jegyezték föl.

De az egyházi irodalom, a prédikációk és szentek élete mellett rögtön jelentkeznek az évkönyvek, amelyek, mint-hogy papok írták őket, eleinte magukon viselték származásuk bélyegét (a teológiai világszemléletet) s csak később nyertek világiasabb jelleget. Annales-szerűen írt történelmi könyvek ezek, azzal a céllal, hogy a legfontosabb események emlékét megőrizték az utókor számára. Események feljegyzése minden valószínűség szerint elkezdődött mindjárt az írásbeliség kezdetén, de ezek a feljegyzések csak a XI. század közepén alakulnak évkönyvekké, a bizánci és déli szláv krónikák mintájára.

Ekkor készült az összes előbbi évkönyvek alapján a *Múlt idők története* *Повѣсть временныхъ лѣтъ*(.) című évkönyv, melynek szerzőjeül Nestor szerzetest szokás tekinteni. Ez az orosz őstörténet és ösköltészet főforrása. Az ősi orosz élet másik forrása az Igor hadjáratáról szóló hősköltemény, amely a XII. században készült, világi személy, valószínűleg harcos ember műve: ennek jelentősége forrásértékén kívül költőisége; fejlett művészi formája oly kivételes, egyedülálló jelensége az őrosz költészetnek, melyhez hasonló csak századok múlva mutatkozik újra. Ezzel a hőskölteménnyel érte el a tatár korszak előtti *déli* orosz irodalom fejlődésének legmagasabb pontját, hogy aztán a nomádokkal vívott harcokban és a mongol megszállás alatt hosszú időre elnémuljon. A Dnjepr menti Oroszország irodalmi formái azonban elterjednek a Kárpátok közelében lakó oroszok és az északi oroszok

közölt is s az utóbbiaknál születik néhány históriás ének.

A tatár uralom emlékét, amely kereken háromszáz évig tartott, az irodalmi művek egész sora Őrizte meg, amelyek siratják az orosz föld romlását, próféciákat mondanak, leírják a nép nagy nyomorúságát, Isten haragját látják a tatár pusztításban, bűnbánatot prédikálnak - vagy megéneklik Szmolenszk csodálatos megszabadulását a tatároktól; Jovprakszia fejedelemasszony hűségét, akit ura nem akart átengedni Batu kánnak s ezért Batu kán a fejedelmet megölette, az asszony pedig bánatában elemésztette magát; s a kulikovszki ütközetet (1386), amelyben az oroszok először győzték le a tatárokat és megírják a szentek életét.

A kulikovszki győzelem, a tatárok első nagy veresége, visszaadta a csüggedt orosz nép öntudatát és az eddig jelentéktelen moszkvai fejedelemséget előtérbe tolta. A moszkvai fejedelem győzelmét a históriás énekek általános orosz ügyé tették. Ezzel megkezdődik Moszkvának mint politikai központnak a kialakulása, mely a XVII. század elején meg is valósul. Ekkor szabadul fel az egész ország a tatár iga alól.

A tatár iga alól való felszabadulást úgy tekintették, mint Isten bűnbocsánatának és kegyének jelét. Ezt a hitet megerősítette a többi görögkeleti országok .sorsa, Szerbia, Bulgária s Bizánc földjeinek meghódítása a török által. A görögkeleti egyház 1439-ben a florenci zsinaton megkötötte az uniót a pápával s utána 1453-ban maga is török uralom alá került. Ez – az oroszok szemében - Isten büntetése volt a hit elárulásáért, viszont Oroszországot megjutalmazta az Úr hitbeli szilárdságáért – a tatárok legyőzésével. Ettől kezdve Moszkva Bizánc örökösének tekinti magát: a pravoszlávia egyetlen és végső megtestesülésének.

III. Iván házassága Paleolog Zsófiával, az utolsó bizánci császár unokahúgával azt a meggyőződést keltette Oroszországban, hogy ez a házasság a bizánci császárok valóságos utódaivá tette a moszkvai orosz nagyfejedelmeket. A Paleolog Zsófiával kötött fejedelmi házasság nemcsak a görög császároktól való származás büszke tudatát, nemcsak a bizánci császári kétfejű sasnak a moszkvai fejedelem címeréül való átvételét hozza Moszkvába, hanem az orosz művelődés szempontjából is nagyjelentőségű, mert Zsófia II. Pál pápa udvarából, ahol mint menekült élt, nemcsak a maga görög kíséretét, hanem olasz tudósokat és művészeket is vitt Moszkvába. A betelepült görögök és olaszok közül kerülnek ki az ébredő Oroszország államférfiai, diplomatái, mérnökei, művészei és theologusai. E nyugati műveltségű férfiak hatására III. Iván követségeket vált Velencével, III. Frigyessel, az osztrák császárral, Mátyás magyar királlyal és a római pápával.

Moszkva ezek révén megismerkedik a nyugat kultúrájával, de nem kerül hatása alá. Sem a fejedelmi hatalom, sem a művelődés nem fogad be még nyugati hatásokat. A moszkvai fejedelmi hatalom a bizánci önkényuralom eszméinek erős hatása alatt alakul ki. És ugyanekkor kialakult a harmadik Róma eszméje, mert az igaz hit Rómából átment Bizáncba s minthogy Bizánc megegyezett a «böszörményekkel», – a katolikusokkal, – szerepe átszált Moszkvára, mely így a harmadik Róma, az igaz istenhívés a pravoszlávia harmadik és végső megtestesülése.

Ez büszkén nyilatkozik meg a XV. század végének s a XVI.-nak irodalmában, de ugyanekkor a hatalmukat veszítő részfejedelemségek irodalmában erős tiltakozás jelentkezik Moszkva politikai hatalma ellen. Az egység azonban mégis megvalósul s nyugati fejedelemségek, mint Novgorod és Pszkov, a maguk más színezetű kultú-

rajával beleolvadnak a keleti orosz központi fejedelemségbe, amely ettől kezdve már cári hatalom. A nyugati fejedelemségek Nyugat (Lengyel-, Németország) kulturális hatása alatt állottak, irodalmukban megjelennek a fordított lovagregények, asztrológiai művek, sorsvető könyvek s e mellett kritikai álláspontra helyezkednek teológiai kérdésekben. Ezek eredménye azonban nem valami nyugatias felvilágosodási mozgalom, hanem új eretnenségek megalakulása. A moszkvai pravoszlávok veszedelmesnek találták a nyugati, római hitű országokból származó új eszméket és irodalmi irányokat, mert, ez magával hozhatja később a latin hitet, amely rájuk hozhatja Isten haragját és éppúgy elpusztíthatja Moszkvát, mint ahogy elpusztította Bornâtes Bizáncot.

A nyugati Novgorodban támadt föl a zsidózók eretnensége és innen jutott el Moszkvába, hol nemcsak a felsőbb papság, hanem még III. Iván udvarában is követőkre talált. A zsidózók tagadták Krisztus istenségét, a csodákat és a titkokat, mindazt, ami a keresztény hitet természet fölöttivé tette, s az Ó-Szövetséget, meg a zoltárokat tekintették szent könyveiknek stb. Az eretnekekkel folytatott viták során kiderült, hogy a pravoszláv papság műveltsége igen alacsony fokon áll. Ezért a novgorodi érsek, Gennadij az iskolák szaporítását s színvonaluk emelését tartja szükségesnek, s elrendeli a Biblia lefordítását (1499) latinból, a Vulgataból. A zsidózók eretnenségét az 1504.-i zsinat elítéli. Híveit megégetik vagy megmérgezik.

Az egyház azonban «modernizálódott» s az ajándékokból, gazdálkodásból megvagyonosodott kolostorok nagy részében úri élet folyt. A kolostorok erős támaszai voltak a fejedelmi hatalmaknak, pontosan megtartották a törvények betűit, a szertartásokat, de már nem voltak

a világtól elvonult középkori szerzetesek. Már csak a Volgántúli sztarecek folytattak aszkéta életet. A két irány között kitört a harc. Az előbbieket vezére Joszif Volockij, az utóbbiaké Nil Szorszkiy volt. A XV. században kezdődő harc átnyúlt a XVI.-ba is s a iosziflánok győzelmével végződött, a kolostorok túlnyomó része kapcsolatban maradt a világi élettel, a politikával s a kolostorokból sok olyan egyházfő' került ki, akik irányító szerepet vittek a politikai életben. A XVI. századnak egyik kimagasló jelentőségű egyházi férfia, Makarij metropolita biztatására és sürgetésére vette föl Rettenetes Iván moszkvai fejedelem a cári (császári) címet s az ő irányítása alatt folyt le a «százfejezetű zsinat», amely szabályozta a papi emberek életét, harcot kezdett a népi babonák, az asztrológiai könyvek, a szakáll és bajusz borotválása s a nyugati műveltség ellen éppúgy, mint a pogány népi babonák s a tatároktól átvett ruhák, kaftánok, sapkák ellen, melyeket az orosz bojárok már a templomokban sem vettek le.

Ugyanebből az időből maradt fenn a Domosztroj, az orosz családi életet szabályozó erkölcsstani munka, amely intéseket tartalmaz minden pravoszláv számára, s ezen keresztül igen részletes képet nyerünk az orosz erkölcsökről, családi életről, műveltségi állapotokról. Ebben a korban kezdődik a könyvnyomtatás Moszkvában (az első nyomtatott könyv, az Apostol 1564-ben jelenik meg) s ebben a században fejtí ki az önkényuralom jellegét és természetét Rettenetes Iván cár egyik volt hívével, a Lengyelországba menekült kazáni hőssel, Kurbszkiy herceggel folytatott polemikus levelezésében: az egyeduralmat, melyet Istentől nyert, nincs joga megosztani a bojárokkal. Rettenetes Iván cárról, családjáról históriás énekek is készülnek, melyekben a bojárok kegyetlen ellensége, mint a nép rokonszenves pártfogója jelenik meg.

A bizánci eredetű pravoszláv hit és az ennek ellenőrzése, irányítása alatt kialakult orosz társadalom féltve őrizte hagyományait s erőteljesen, öntudatosan védekezett minden nyugati hatás ellen. Oroszok külföldi utazása, külföldi építészek, mérnökök, fegyverkovácsok Moszkvába telepedése semmi hatást nem gyakorolt még az orosz lélekre és stílusra. Még az olaszok által épített moszkvai templomok is orosz ízlésben épültek s az ikonok továbbra is olyan merevek és rikítóak voltak, mintha az Athos-hegyi Panselinos festette volna őket a X. században. A külföld, a Nyugat eddig még inkább cr.ak technikai hatással volt Oroszországra. A XVII. század második felében azonban Lengyel- és Kisoroszországon keresztül eljut Moszkvába a nyugaton már elvirágzott skolasztika s áthatja a prédikációkat s az iskolai tanítást, lengyel hatásra megalakul a vers új formája, a szótagszámos (syllabikus) vers és az iskolákban feltűnik az iskola-dráma. Amikor pedig a Breszti unió (1596) után a katolicizmus veszélye fenyegeti Dél-Oroszországban a pravoszláviát, Kiebben a jezsuita kollégiumok mintájára megalakul egy kollégium, az alapítójáról Kievo-Mogiljanszkij-kollógiumnak nevezett főiskola.

Már az 1551-ben tartott «Száz fejezet»-zsinat megállapította, hogy a görög és orosz (ó-szláv) nyelvű szertartási könyvek között eltérések vannak, az Oroszországban használatos egyházi könyvek szövege a figyelmetlen másolások, vagy a fordításnál az eredeti görög szövegek félreértése következtében megromlott. A «Száz fejezet» zsinat megállapította, hogy a romlott szövegek használata istenkáromlás s gondoskodni kell kijavításukról. A görög előírás szerint például három ujjal kellett keresztet vetni, az orosz szertartáskönyvek szerint kettővel. Az istenkáromlás nyilvánvaló volt s meg kellett szüntetni.

Novgorodnak Moszkvához csatolása után azonban tor-

jedni kezdett Oroszországban a nyugati műveltség kritikai szelleme, amely a nemzeti vallást is kikezdte, s ezért az orosz patrióták aggodalommal fogadlak minden újtási gondolatot. Hogyan lehetne hozzányúlni a hagyományok és szent egyházi formákhoz, amikor meggyőződésük szerint Oroszország volt akkor az egyetlen isi erifelő állam és igaz pravoszláv hitet Moszkván kívül nem lehetett találni. Száz évig tartott, míg végre a kijavított szövegeket az 1654. évi zsinat elfogadta, miközben főpapok buktatták meg egymást és száműzték távoli kolostorokba, vagy mondtak átkot az ő meggyőződésükkel szembenállókra. Az északi monostorok ellenszegültek a zsinat határozatának, mire hadjárat indult ellenük. Bár nyolc évi ostrom után sikerült elfoglalniuk a Szolovjecki monostort, északon fennmaradt a régi orosz orthodox pravoszlávia, mely már eretnekségnek számított, – egész a bolsevizmusig. E hitvita alatt a pravoszláv Keletről és a kisorosz kolostorokból sok művelt szerzetes ment Moszkvába s ugyanekkor nyugateurópai kereskedők, technikusok, katonák és orvosok tűntek fel az orosz nagyvárosokban. A társadalom vezetői elősegítették az idegenek beáramlását, az orthodoxok azonban aggályosnak találták ezt, féltették a «harmadik Rómát», az «új Izraelt», az «igazi pravoszláviát». Az egész XVII. században, Nagy Péter trónralépéséig tartott ez az ellentét s csak amikor a keménykezű cár határozottan fellépett és ablakokat tört Oroszország épületén nyugat felé, leborotváltatta a szakáilakat s a bajuszokat, kivetkőztette a tatár kaftánból és sapkából a bojárokat, nyugateurópai szakembereket hozatott Moszkvába és ezek segítségével nyugati színvonalú ipart, kereskedelmet, hadsereget, flottát, irodalmat iskolákat, színházat, tudományos akadémiát teremtett, – csak akkor kapcsolódott be Oroszország a nyugati kulturális fejlődés menetébe. Ettől kezdve a cári udvar a

francia királyi udvar példája és pompája szerint él, a XVIII. század cárnői, külföldi udvaroncokkal, kegyencekkel véve körül magukat, a felvilágosodás szellemének hódolnak, pártolják, elősegítik a tudomány, irodalom, művészetek fejlődését s a földesúr és jobbágy viszonyának kérdéseivel foglalkoznak.

A XVIII. században a francia klasszicizmus mintájára kialakul a világi irodalom, kezdődik az itt «ál-klasszikus»-nak nevezett költői iránnyal, amely a nyugateurópai költői műfajokat használja, folytatódik a század végén a német szentimentalizmussal. A vers formája már nem a lengyelektől kölcsönzött syllabikus, hanem az orosz hangsúlyon alapuló metrikus vers. A XIX. század már a nyugattal párhuzamos fejlődést mutat. Az irodalomban a romanticizmus, naturalizmus, szimbolizmus, s a jelen században a futurizmus követik egymást. Oroszország az egyetemek és a tudományos akadémia révén nemcsak tudomást vesz a tudomány újabb eredményeiről hanem maga is részt vesz annak előrevitelében.

A zsarnokság hazájában ismeretlen fogalom volt a szabad véleménynyilvánítás. Az «átkos» szabadság szellője a XIX. század elején kezdett fújdogálni Oroszországban, I. Sándor cár uralkodása alatt, aki arról álmodozott, hogy boldoggá teszi népeit s egyéb intézkedései mellett megengedte a külföldre utazást, külföldi egyetemek látogatását és nyugati könyvek bevitelét. Egyetemeket, líceumokat, gimnáziumokat állított fel, enyhítette a cenzúrát, megengedte magánnyomdák alapítását, melyeket atyja és előde eltiltott, támogatta a tudományt és irodalmat. Ezek az intézkedések nagy irodalmi és tudományos fellendülést hoztak; az írók tömegesen tűnnek elő, köztük az orosz irodalom legnagyobb értékei, Puskin, Zsukovszkij, Krjilov, – újságok, folyóiratok születnek, s megindul a XIX. század nagyszerű irodalmi termelése (különösen az

1812. évi hazafias háború után). I. Sándor korának másik iránya a miszticizmus volt, – az a hit, hogy misztikus szemlélődések pillanatában az ember közvetlenül találkozik Istennel, s az ember számára megnyílnak a külső természet, az emberi lélek, a világmindenség titkai. 1812 után I. Sándor maga is e tanok hatása alá került és korábbi szabadelvű politikáját megváltoztatva, megszigorította a társadalom ellenőrzését. Erre a társadalom művelt rétegében forradalmi szervezkedések indultak meg ezeknek volt a következménye az 1825 december 14-i dekabrista forradalom. A külföldi, nyugati egyetemek látogatásának következményeképpen minden új bölcséleti és társadalomtudományi eszme eljut Oroszországba és bár csak a művelt rétegekben, egyre jobban szaporodik a haladást követelők száma. Ezek voltak a nyugatosok, a západniki, – akik azt hirdették, hogy a bizánci műveltség elmeszesedett, Oroszország ennek alapján nem fejlődhet tovább, tehát át kell venni a Nyugat eredményeit és be kell kapcsolódnia a nyugati kultúrközösségbe. Az orosz alázatosságot nem erénynek, hanem bűnnek tekintették s az orosz nép hivatásáról hangoztatott elméleteket a képzelet szüleményének tekintették. (Csaádajev, Bjelinszkij, Gercen, Bakunin és Turgenyev stb.). Velük szemben állottak a szlávofilek, a régi hagyományok, szokások, a Bizáncból kiindult művelődés, a «harmadik Eóma» princípium hívei. A szlávofilek a régi orthodox álláspont igazolását a német Hegelnél találták meg, kinek tanítása szerint minden történeti nép valami eszmét képvisel. Dosztojevszkij megfogalmazása szerint minden nép csak addig nép., amíg saját Istene van. Abban a pillanatban, amint a nép idegen Isteneket imád, idegen eszméket, szokásokat követ, megszűnik önálló nép lenni. A szlávofilek kutatni kezdték, milyen eszmét képvisel az orosz nép s megállapították, hogy az orosz nép istenviselő nép, az ő hite őrizte meg Krisztust,

akit nyugat egyáltalán nem ismer s az igazi orosz állam, Nagy Péter előtt, egy nagy község volt, melyben a cár csak a közös akaratot hajtotta végre. (Osztrovszkij, Tjutjcev, Dosztojevszkij.)

Az utolsó évszázad regényeit jellemző társadalmi pesszimizmusnak, amelynek alapján az orosz lelket állandó kétségbeesésben vergődőnek ismerjük, Gogolj Köpönyeg-e előtt a szépirodalomban semmi nyoma. A negyvenes évek írói (Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gogolj) szándékosan világítják meg az orosz élet legsötétebb oldalait és hívják föl a figyelmet a társadalmi igazságtalanságokra. A kétségbeesett szegény emberek mellett azonban mindig voltak földbirtokosok, hivatalnokok, kulákok, iparosok, szintén az orosz lélek képviselői, akik éppoly kevésbé voltak az otcajanije (kétségbeesés) tipikus hordozói, mint nyugat-európai kollégáik. Éégebbsen magam is az otcajanijét tartottam az orosz lélek uralkodó jellemző vonásának, de újra átvizsgálván az orosz irodalmat, úgy látom, hogy az orosz lélekben fellelhetők mindazon vonások, amelyek az európai lélekben, bár kétségtelen, hogy a tömegnyomor (alkoholizmus, rossz táplálkozás), zord éghajlati viszonyok mellett a nagy-orosz lélek uralkodó hangulata jórészt a levertség, szomorúság, kétségbeesés és a kegyetlen sors beteljesedésének a várása. A jobb sorsban élő, a jobbágy- emlékeket nem őrző kisorosznak, a kuláknak, a kozáknak, a szibériai telepesnek megint más a hangulata. Ami valamennyiben közös, – az a pravoszlávia, az istenkeresés, Isten közvetlen, földi jutalmazásában, vagy büntetésében való hit. A szélsőséges lelkiállapot, a csapongó kedély, a vidámság és végső elkeseredés váltakozása, a hirtelen harag és hirtelen ellágyulás, a lélek kiegyensúlyozatlansága, fegyelmezetlensége – nem kizárólagos orosz vonások. Ezek jellemzőek az összes keleti szláv, sőt az összes keleteurópai, ú. n. euráziai népek lelkére.

A magyarságnak művelődési kapcsolata az orosz-sággal soha nem volt. Az Árpád-kori politikai érintkezések, III. Iván levelezése Mátyás királlyal, II. Rákóczi György szövetsége Chmelnicki Bogdán kozák atamánál, II. Rákóczi Ferenc szövetségkeresése Nagy Péternél, kozákoknak a tokaji szőlőhegyre, a cári szőlőbirtokra telepítése Mária Terézia korában, a török, majd a Napoleon ellen folytatott háborúkban való közös részvétel, a 48-as orosz bevonulás hazánkba semmi észrevehető hatást nem eredményeztek. A XIX. század irodalmi hatásának kérdése meg teljesen tisztázatlan. A század második felének verses regényei emlékeztetnek Puskinra, de nincs kiderítve, Puskin volt-e az irodalmi minta, vagy Byron, akit Puskin is követett. A negyvenes évek nagy-orosz írói egész Európában, nálunk is nagy hatással voltak íróra, olvasóközönségre, de hogy a magyar naturalista regény mennyiben hozható kapcsolatba az oroszsal, azt sem kutatta még senki. E kapcsolatok kutatása, ezeknek a kérdéseknek tisztázása az összehasonlító irodalomtörténet feladata.

Trócsányi Zoltán.

IRODALOM.

Rimbaud: Oroszország története (ford. Laukó Albert),
Platonov: Oroszország története (ford. Trócsányi Zoltán),
V. A. Kellujala: Kurs ruszkaj literaturji. Istorija drevnoj ruszkaj literaturji (1911),
V. Savodnik: Ki'atkij kurs istorii ruszkaj slovesnosti. S drevnjeisich vremen do konca XVIII. vjeka,
Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom története.